

Aspekti

Izvorni znanstveni rad

UDK 321.74+323.2+324

Opseg i funkcije masovne političke participacije u socijalističkim sistemima

Ivan Bernik

*Fakultet za sociologiju, politične vede in novinarstvo, Ljubljana***Sažetak**

Autor političku participaciju označuje kao potencijalni čimbenik legitimacije političke vlasti. Tri su specifična institucionalna područja političke participacije. Prvo područje određeno je strukturom i djelovanjem komunističke partije te s njom povezanih masovnih političkih organizacija. Visok stupanj članstva radništva u komunističkim partijama (suprotno uvriježenim ideološkim interpretacijama) nema isključivo funkciju prikrivanja klasnog rascjepa u društvu već i ostvarivanja barem minimalnog konsenzusa između elite i mase. Drugo područje je određeno institucijama političkog predstavnštva, a treće su političke kampanje kao rezervno sredstvo političke mobilizacije, kada se ustaljeni institucionalni mehanizmi pokažu nedovoljnima.

Primarna funkcija političke participacije je u uspostavljanju političke komunikacije između dominantne i podređene klase. Političko ovladavanje radničkim interesima moguće je samo njihovom intenzivnom i trajnom (re)socijalizacijom. Tako se na ideološkoj razini nastoji uspostaviti identitet između interesa elite moći i interesa masa, a stvarno se čuva centralizirana i monopolna struktura vlasti.

Autori koji socijalistička društva shvaćaju kao totalitarna društva naglašavaju da je za strukturu tih društava prvenstveno karakterističan rascjep između vladajuće elite i amorfne mase bez moći u društvu.¹ Taj rascjep implicira da djelotvorna politička participacija nije ni potrebna, a ni moguća. Naime, takozvani predstavnici proizvoljno manipuliraju masama i formiraju ih prema svojoj zamisli. To navodno važi i za društva (kao npr. jugoslavensko) koja na institucionalnoj razini ipak potiču masovnu političku participaciju, premda je djelovanje njihova političkog sistema stvarno utemeljeno »na apriornom autoritetu Saveza komunista, koji ne treba u praksi dokazivati

¹ D. Lane, *The end of inequality?, Stratification under state socialism*, Penguin, Harmondsworth 1971, str. 50—53.

prednost vlastite politike budući da njegova legitimnost ne izvire iz praktičnih rezultata, nego iz definiranih ciljeva.² Ukoliko se u tim odnosima ipak pojavljuju određeni oblici političke participacije, njihova je funkcija ograničena na sakrivanje stvarnih odnosa dominacije. Po tom shvaćanju masovna politička participacija nema i ne može imati važnu ulogu u legitimizaciji (te time i u reprodukciji) političke vlasti u socijalističkim društvima.

Teza koju ćemo pokušati argumentirati u tekstu koji slijedi u mnogo čemu se radikalno razlikuje od navedenih stajališta. Pokušat ćemo, naime, dokazati da procesi masovne političke participacije imaju važnu ulogu u uspostavljanju (barem minimalnog) konsenzusa između dominantne klase i strateškog dijela podređene klase (osobito radništva). Stoga smatramo da masovnu političku participaciju u tom kontekstu nije moguće objasniti pukom manipulacijom, budući da je riječ o sadržaju od velike društvene važnosti, ali da je treba raspraviti kao nužnost s kojom se suočava dominantna klasa u procesu reprodukcije svojega položaja. Još i više, opravdanim se čini mišljenje da masovna politička participacija nema uvijek samo legitimacijski učinak, nego može u određenim okolnostima negativno utjecati na reprodukciju klasne strukture socijalističkih društava.

I

Razmatranje opsega masovne političke participacije u socijalističkim društvima možemo početi tvrdnjom da barem u kvantitativnom pogledu nije moguće govoriti o njenoj marginalnosti, jer su za nju na institucionalnoj razini u svim socijalističkim društvima osigurane raznovrsne i široke mogućnosti.³ Funkcija izuzetno kompleksne institucionalne mreže, koja dopušta tek malo prostora spontanosti, istodobno je poticaj i usmjeravanje masovne participacije. U pogledu gustoće te mreže čini se osnovanom tvrdnja o hiperinstitucionalizaciji političkih sistema socijalističkih društava (što ju je moguće često svesti u raspravama o jugoslavenskom političkom sistemu).⁴ U našem kontekstu tu tvrdnju treba prvenstveno shvatiti kao upozorenje da o stvarnom opsegu političke participacije nije moguće suditi isključivo na osnovi poznavanja eksplicitnih institucionalnih mogućnosti, budući da visoki stupanj institucionalizacije može voditi niskom odazivu političkog sistema na potrebe (potencijalnih) participanata.

Konstatacije o kompleksnosti institucionalnih mogućnosti za političku participaciju upozoravaju da treba već na nivou opće analize računati na njenu višedimenzionalnu raščlanjenost. Osim toga, treba računati još i sa činjenicom da (moguće) postoje znatne razlike između institucionalnih aranžmana u pojedinim socijalističkim društvima. Na to ćemo u detaljnoj analizi

² Z. Golubović, *Kriza jugoslovenskog društva: priroda krize i njeni koreni*, »Sociologija«, 2—3, 1982, str. 325. — Usp. također G. Tomc, *Od Poljske do Pol Postu*, Obzorja, Maribor 1984, str. 66.

³ A. Pravda, *Political attitudes and activity* u: J. F. Triska and C. Gati (eds), *Blue-collar workers in the Eastern Europe*, G. Allen & Unwin, London 1981.

⁴ J. Županov, *Aktualni društveni trenutak*, »Naše teme«, 12, 1981, str. 1954.

obraćati pozornost samo utoliko što ćemo razlikovati tri specifična (institucionalna) područja političke participacije. Okviri prvog područja određeni su strukturom i djelovanjem komunističke partije te (s njom povezanih) masovnih političkih organizacija, drugo područje je određeno institucijama političkog predstavništva, dok je treće područje moguće definirati kao područje političkih kampanja. Suvršeno je naglašavati da je ta tipologija institucionalnih konteksta političke participacije tek jednostavna konkretizacija prethodnih tvrdnji, a ne pokušaj njihove cjelovite obrade. Osim toga, toj podjeli moguća je i zamjerka da je logički nekonzistentna, jer je o političkim kampanjama teško govoriti kao o posebnom području političke participacije. Čini se barem na prvi pogled da se radi samo o posebnom načinu poticanja i usmjeravanja masovne participacije, koja se obično odvija u institucionalnim okvirima što smo ih označili u prvoj i drugoj točki tipologije. Prema shvaćanju što ga sugerira naša tipologija, političke kampanje nije moguće reducirati isključivo na posebnu metodu političkog aktiviranja masa, nego ih treba razmatrati kao (potencijalni) kanal političke participacije, koji je relativno nezavisan od ostala dva područja. Njegova je specifičnost upravo u niskom stupnju institucionalne strukturiranosti, zbog čega je odnos između inicijatora i »nosilaca« političke participacije drugačiji nego u druga dva slučaja. S tog aspekta, političke kampanje konstituiraju posebno polje političke participacije koje upravo svojom različitosti dopunjuje ostala dva — u institucionalnom pogledu mnogo rigidnije i preciznije definirana — područja. Konstataciju o dopunjavanju moguće je proširiti na odnose između sva tri područja političke participacije, a to znači da naglašavanje njihove specifičnosti ne isključuje njihove tijesne međusobne veze, odnosno znatnu isprepletenost.

Redoslijed po kojem smo naveli različite institucionalne okvire političke participacije nije slučajna, budući da komunističkoj partiji neosporno pripada odlučujuća uloga u iniciranju i usmjeravanju procesa masovne participacije. Ipak, pritom treba voditi računa da partija nije isključivo usmjerivač procesa masovne participacije, nego i u »vlastitim redovima« omogućava neke oblike političke participacije. Ako je ta tvrdnja točna, tada nije moguće govoriti da je partija sposobna za samolegitimizaciju te da odzivi masa nisu važni za obranu njezine dominantne uloge u političkim sistemima socijalističkih društava.

Komunističke partije nisu — kako sugerira teza o njihovoj apriornoj legitimnosti — »Udruženja« nosilaca političke vlasti, nego su relativno masovne političke tvorbe. Premda ni izdaleka ne uključuju većinu populacije pojedinih društava,⁵ ipak ih je moguće smatrati masovnim u tom smislu što njihovo članstvo daleko premašuje broj nosilaca funkcije vlasti. S našeg kuta promatranja još je važniji podatak da je udio radništva u partijskom članstvu razmjerno visok i stabilan. Prema podacima što ih navodi Vladimir Goati⁶, godine 1980. udio radnika u SKJ iznosio je gotovo 30 posto, a u ostalim (evropskim) socijalističkim društvima taj se udio sredinom sedamdesetih

⁵ Usp. podatke o kretanju članstva komunističkih partija na vlasti u: V. Goati, *Savremene političke partije. Komparativna analiza*, Partizanska knjiga, Beograd 1984, str. 363.

⁶ *Nav. dj.*, str. 74—79.

godina kretao između 25% u Bugarskoj i 56% u Njemačkoj Demokratskoj Republici.

Suprotno našoj konstataciji o visokom udjelu radništva u partijama, interpretacije navedenih podataka obično naglašavaju njihovu dvojnju »pod-reprezentiranost«. Prvenstveno ukazuju da je udio radništva manji od njegova udjela u cjelokupnoj društvenoj populaciji; istodobno, da je njihov udio nedostatan i s obzirom na ideološki postulat da je radnička klasa ključni nosilac socijalističke transformacije. Još izrazitije se važnost radničkog udjela smanjuje ako ga se sudi s aspekta konstatacije o oligarhijskoj distribuciji moći unutar partije.⁷ U tom slučaju je kvantitativna »zastupljenost« pojedinih dijelova društvene populacije u partiji sama po sebi od marginalne važnosti, jer su mogućnosti stvarnog odlučivanja ograničene samo na razmjerno uzak sloj partijskih funkcionara. Premda zadnje objašnjenje (koje i s aspekta naših prethodnih analiza u biti nije moguće nijekati), usmjerava pažnju istraživača prije svega na onaj dio partijskog članstva koji ima aktivnu ulogu u prihvaćanju strateških političkih odluka, ipak ono zahtijeva i odgovor na pitanje kakva je uloga onoga — kvantitativno prevladavajućeg — dijela članstva koji barem na prvi pogled nema nikakvu političku ulogu.

Argumenti kojima se pokušava potkrijepiti teza o kvantitativnoj »pod-reprezentiranosti« radništva imaju izrazito normativni karakter (prvo u statističkom smislu, drugo u ideološkom), stoga ih nije moguće prihvatiti bez prethodne sociološke refleksije. Njihova spornost dolazi posebno do izražaja kada je u pitanju opravdanost tvrdnje upravo na osnovi konstatacija o oligarhijskoj distribuciji moći u partiji (koje impliciraju nisku kvalitativnu zastupljenost radništva) da je (kvantitativni) udio radništva u partijskom članstvu neočekivano visok. E. T. Comisso konstatira na jugoslavenskom primjeru da radniku članstvo u partiji donosi samo izdatke, a ne i dodatne privilegije, budući da »privilegije koje proizlaze iz aktivnosti partije pripadaju radniku bez obzira na to jesu li članovi ili nisu«.⁸ Tu tvrdnju možemo bez bojazni od veće pogreške poopćiti na ostala socijalistička društva. S tog aspekta osnovano je govoriti ne samo o neočekivano visokoj nego i o paradoksalno visokoj učlanjenosti radništva u partiju. Drugim riječima, podaci o udjelu radništva u partijskom članstvu još se i u tom svjetlu pokazuju kao prava sociološka zagonetka. U centru te zagonetke nije pitanje zašto je radništvo slabo zastupljeno u partiji (kako sugeriraju prije spomenuta objašnjenja), nego pitanje o razlozima njegove iznenađujuće visoke zastupljenosti (s aspekta sociološke »norme«).

Pokušamo li odgovoriti na navedeno pitanje, treba se podsjetiti da smo se analize uloge partije u političkom sustemu socijalističkih društava latili s pretpostavkom da partija s jedne strane usmjerava procese političke participacije, a s druge strane i sama uspostavlja (u »vlastitim redovima«) određene mogućnosti participacije. Već prije smo političku participaciju označili kao potencijalni čimbenik legitimizacije političke vlasti, odnosno položaja nosilaca upravljačkih funkcija. Naglašavanje uloge radništva u proce-

⁷ V. M. Popović, *Administracija, birokratija, birokratizam*, »Sociologija«, 4, 1983, str. 388—391.

⁸ E. T. Comisso, *Can a party of the working class be a working class party?*, u: F. J. Triska and C. Gati (eds.), *Blue collar workers in the Eastern Europe*, G. Allen & Unwin, London 1981, str. 85.

sima političke participacije implicira pretpostavku da je radništvo glavni »partner« dominantne klase u procesima legitimizacije njezina položaja. Ostvarivanje i obrana legitimnosti političke vlasti nije dakako spontan proces, nego proces što ga usmjerava dominantna klasa.

Prvi korak k odgovoru na prijašnje pitanje možemo vezati uz opću tezu da dominantna klasa ima odlučujuću ulogu u »organizaciji« legitimacijskih procesa. Naša dosadašnja analiza potvrđuje i konkretizira tu tezu, jer se pokazalo da nosioci političke moći usmjeravaju, u skladu sa svojim potrebama, i (takoder) procese unutar partije. Ta je tvrdnja sama po sebi trivijalna; njene spoznajne dimenzije postaju očite tek kad je povežemo s pitanjem o (»iznenađujuće visokoj«) zastupljenosti radništva u partijskom članstvu. Naime, usmjeravanje procesa u partiji uključuje i »regulaciju« članstva; zato o radničkom udjelu u partijskom članstvu ne odlučuju, kao što smo već konstatali, potrebe radništva samog, nego potrebe nosilaca političke vlasti. Time dakako nije mišljeno da nosioci vlasti mogu proizvoljno određivati strukturu članstva (te time i udio radništva; oni raspolažu samo odgovarajućim sredstvima (organizacijskim, ideološkim itd.) koja na posredan način utječu na dotok radništva u partiju. Brojčana zastupljenost radništva u partiji u svakom je slučaju rezultat širokog spleta okolnosti na koje nosioci vlasti mogu samo djelomično utjecati (o tome rječitro govore povremene promjene radničkog udjela, osobito opadanje u kriznim odnosima).⁹

Uz tvrdnju da udio radništva u partijskom članstvu ovisi prije svega od potreba dominantne klase gotovo samo po sebi postavlja se pitanje koje su te potrebe što naređuju nosiocima vlasti da »brinu« za relativno visoku zastupljenost radništva u partiji. Sa sociološkog aspekta bio bi više nego naporan razlog da se kod spomenute »skrbi« radi prvenstveno o ostvarivanju eksplicitnog ideološkog principa da su komunističke partije ovako ili onako partije radničke klase. Dapače, čini se utemeljenom konstatacija (koja je u velikoj mjeri odraz prijašnje), da relativno visoka zastupljenost radništva u partijskim redovima ima prvenstveno ideološke učinke. Uključivanjem radništva (dakako i ostalih segmenata podređene / eksploatirane klase) dobiva partija neklasni lik. U njoj su predstavljeni, u većoj ili manjoj mjeri, svi značajni segmenti društvene populacije, bez obzira na stvarne klasne granice. Masovnim uključivanjem radništva još se posebno sakrivaju oni klasni rascjepi koji su potencijalno najviše disruptivni. Time se ne stvara samo klasni lik partije, nego se uspostavlja jedan od uvjeta da se cjelokupno društvo doživljava kao neklasno. O ukorijenjenosti takvog doživljavanja govore rasprave sa sociološkim ambicijama koje ističu »da organizacijska aktivnost (to jest funkcije upravljanja, *opaska I. B.*) u socijalističkim društvima nikako nije monopol pojedinaca koji upravljaju u ime društva i pod njegovom kontrolom«, nego je raspršena na milijunske mase.¹⁰

Pa ipak, značenje radničkog udjela u partiji nije moguće reducirati samo na ideološke učinke prikrivanja klasnosti i političke dominacije. Ustrajanje isključivo na tom razlogu impliciralo bi da je radništvo (pa i pretežan dio

⁹ V. V. Goati, *nav. dj.*, str. 78.

¹⁰ Usp. M. N. Rutkević, *Social structure of socialist society in the USSR and its development towards social homogeneity*, u: Rutkević M. N. et al, *Transformations of social structure in the USSR and Poland*, Moscow-Warsaw 1974, str. 19.

ostalog članstva) pasivan dio partijskog članstva koji je u cijelosti isključen iz procesa političkog odlučivanja. Na osnovi te tvrdnje bilo bi moguće zaključiti da su nastojanja nosilaca političke moći inherentno kontradiktorna, jer su s jedne strane usmjerena na privlačenje radništva u partijske redove, a s druge strane i na njihovu pasivizaciju. Ovo nije teško poricati, jer organizacijska struktura i stvarni procesi u komunističkim partijama otkrivaju suprotnu tendenciju, to jest tendenciju k intenzivnoj i permanentnoj mobilizaciji članstva. Uključivanjem radništva u partijsko članstvo ne pokušava se dakle osigurati samo (relativna) masovnost koja bi bila sama sebi svrhom, nego se na taj način uspostavlja jedan od ključnih uvjeta za jasan tok procesa participacije u partiji.

Premda ćemo o karakteristikama i funkcijama te participacije govoriti kasnije, moguće je formulirati neke zaključke već na osnovi dosadašnje rasprave. Konstatacije o strukturi moći te rasporedu funkcija odlučivanja u partiji upozoravaju prvenstveno na ograničenje participacije. Budući da su procesi participacije usmjereni s »vrha«, samo je po sebi razumljivo da je njihova funkcija u pravilu ograničena na reprodukciju postojeće strukture vlasti. Takvo sudjelovanje u »upravljanju društvom« često se naziva »output participacija«,¹¹ odnosno zavisna participacija¹² (što je izraz preuzet od A. Tourainea). U oba slučaja misli se na činjenicu da je participacija regulirana (određenim institucionalnim aranžmanima) na takav način da nije uperena protiv odnosa dominacije, nego pridonosi njihovoj (proširenoj) reprodukciji.

Usprkos ograničenosti njezinih neposrednih učinaka, ograničena participacija uvijek implicira postojanje permanentne interakcije između nosilaca ključnih funkcija upravljanja društvom i politički najangažiranijeg dijela radničke populacije. Značenje te interakcije nije isključivo u tome da premošćuje (ali ne i uklanja) rascjep, što ga stvaraju odnosi vlasti, Ideološki učinak prikrivanja klasnih odnosa dakle nije isključivi rezultat radničke kvantitativne zastupljenosti u partiji, nego se temelji prvenstveno na odnosima što se unutar partije uspostavljaju između radničkog članstva i partijske elite. S našega aspekta osobito je važno da participacija (pa neka je i tako »jednostrana«) znači institucionaliziran protok informacija, na osnovi kojega se uspostavlja barem minimalan konsenzus između oba aktera. Iz prethodnog je moguće razabrati da su »organizatori« te interakcije nosioci ključnih funkcija u partijskoj strukturi (zato je i u tom slučaju smisleno govoriti o »organiziranom konsenzusu«¹³). Ipak, uloga radništva (radničkog članstva) u ostvarivanju političkog konsenzusa nije posve zanemariva: mogućnost participacije donosi radničkom članstvu ne samo određenu negativnu moć (to jest moć sprečavanja pojedinih političkih odluka) nego i mogućnost artikulacije — ukoliko to dopuštaju institucionalni okviri — nekih njegovih interesa i zahtjeva. Osnovanom se čini tvrdnja da poticanje radničke partici-

¹¹ Usp. D. Lane, *The structure of Soviet socialism: recent Western theoretical approaches*, »The Insurgent Sociologist«, 1—2, 1984, str. 110.

¹² Usp. Z. Kolarič, *Koncept kvalitete življenja in preučevanje ter usmerjanje družbenega razvoja* (mag. rad), FSPN, Ljubljana 1985, str. 134—136.

¹³ Usp. V. Zalavsky, *The neo-stalinist state: class, ethnicity and consensus in Soviet society*, The Harvester Press, Brighton 1982.

pacije u partijskim redovima povremeno rađa učinke koje nije moguće predvidjeti, a još manje kontrolirati postojećim institucionalnim sredstvima.

II

Prema našem shvaćanju područja političke participacije u socijalističkim društvima, partije nije moguće ubrajati u jedino ili vrlo ekskluzivno porište konsenzualne interakcije između nosilaca političke vlasti i podređene klase (odnosno određenih segmenata podređene klase). Štoviše, u usporedbi s ostalim institucijama što su eksplicitno namijenjene regulaciji suradnje »masa« u upravljanju društvom, procesi političke participacije unutar partije u velikoj su mjeri sakriveni kako njezinom organizacijskom strukturom tako i njezinom eksplicitnom ideologijom. Ona naglašava avangardnu ulogu partije i njezinu povezanost (isključivo) povijesnim interesom radničke klase (što bi trebalo implicirati »otuđenost« partije od konkretnih društvenih interesa). Upravo njihova skrivenost jedan je od osnovnih razloga da smo se donekle temeljitije zadržali na procesima političke participacije u partiji.

Premda smo pri određivanju područja političke participacije zajedno sa komunističkom partijom spominjali masovne političke organizacije, u dosadašnjoj raspravi tu vezu nismo objasnili. To pojednostavnjivanje ne znači da dosadašnje konstatacije važe bezuvjetno i za masovne političke organizacije, odnosno da procese u tim organizacijama razumijemo isključivo kao »produžetak« participacijskih procesa u partiji. Premda partija određuje opći kontekst u kojem djeluju pojedine masovne organizacije, ipak je svaka za sebe specifičan promjer konsenzualne interakcije između dominantne klase i »masa«. Međutim, kada je partija usredotočena samo na manji — iako s aspekta potreba za legitimizacijom vrlo važan — segment društvene populacije, masovne organizacije tvore kompleksnu institucionalnu mrežu (pri čemu je podjela rada između pojedinih organizacija u pravilu veoma labava), kojom pokušava (kontroliranoj) političkoj participaciji privući cjelokupnu društvenu populaciju. Spomenuta podjela rada (te s njom povezan pluralizam organizacijskih oblika) pokušava voditi računa kako o funkcionalnoj tako i o interesnoj diferenciranosti društva, tako da je »neklasna« u tom smislu da se među pojedinih organizacija ne podudaraju s granicama između klasa odnosno klasnih frakcija. Organizacijski pluralizam dakle nije u suprotnosti s potrebom za očuvanje prikrivenosti klasnih odnosa, već istodobno osigurava širok izbor sredstava za političku mobilizaciju »najširih masa«. Usprkos tome čini se da je osnovano mišljenje da je politička participacija što je omogućavaju masovne organizacije u biti manje intenzivna od participacije što se odvija u okvirima partije. Njihovi legitimizacijski učinci temelje se prvenstveno na njezinoj masovnosti, koja — barem djelomice — ostvaruje privid da društvom upravljaju »milijunske mase«, odnosno da su nosioci funkcija vlasti (to jest dominantna klasa) samo predstavnici interesa i težnji masa.

Masovnost je također osnovna karakteristika procesa koji se odvijaju u okvirima institucija političkog predstavništva. O tom upečatljivo pričaju brojke. U Sovjetskom Savezu sudjeluje u lokalnim sovjeticima više od dva milijuna delegata, što znači da jedan poslanik zastupa približno 110 ljudi.

Pritom se od godine 1957. do 1980. broj delegata povećao za više od 700 tisuća.¹⁴ Prema sovjetskim istraživanjima (što ih u prije citiranom djelu preuzima Lane), u raznovrsnim »građanskim aktivnostima« sudjelovalo je približno 40% istraživane populacije. Sličan je podatak kojim je moguće prikazati masovnost sudjelovanja pri »upravljanju društvenim poslovima« u jugoslavenskom društvu, naime, godine 1982. brojale su delegacije u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama više od 750 tisuća članova.¹⁵ To znači da se približno svaki trideseti Jugoslaven (ako računamo čitavu populaciju) — barem potencijalno — bavio delegatskim »zadacima«. Broj onih što su sudjelovali u predstavničkim tijelima u jugoslavenskom društvu presudno se povećao u sedamdesetim godinama uvođenjem delegatskog sistema.

Uz podatke o masovnosti sudjelovanja u predstavničkim organima i uz prethodne konstatacije o kompleksnoj mreži masovnih političkih organizacija čini se osnovanom tvrdnja o »institucionalnom gigantizmu«¹⁶ političkih sistema socijalističkih društava. Josip Županov koristi taj pojam prilikom analize jugoslavenskog slučaja, ali ne vidimo bitnih prepreka za njegovo primjenjivanje, odnosno uopćavanje i na ostala socijalistička društva. Time dakako ne mislimo da su institucionalni aranžmani u pojedinim društvima identični; prije će biti riječ o tome da je moguće u različitim institucionalnim sistemima naći slične pristupe iniciranju i usmjeravanju procesa političke participacije.

Na osnovi konstatacije o »institucionalnom gigantizmu« (to jest o kompleksnoj institucionalnoj elaboraciji političkog sistema i o masovnom udjelu u procesima participacije) još nije moguće zaključivati o visokom utjecaju »masa« (a osobito radništva) na političke odluke. Upravo suprotno tome, većina analiza upozorava na znatan raskorak između formalnih mogućnosti i stvarnog utjecaja. T. H. Rigby ocjenjuje da masovne političke organizacije i institucije predstavničkog sistema u socijalističkim društvima (pri čemu misli na istočnoevropska socijalistička društva) »samo u neznatnoj mjeri... nude mogućnosti za stvarnu participaciju u odlučivanju i u izvršnim i u kontrolnim procesima«¹⁷. Međutim, analize i ocjene djelovanja političkog sistema u jugoslavenskom društvu (koje je zamišljeno kao pluralistički samoupravni sistem) međusobno se znatno razlikuju unatoč tome što se suglašavaju u zaključku da je raskorak između deklarirane mogućnosti i stvarne participacije »samoupravnih subjekata« vrlo izrazit. Uočljiva je također suglavnost u ocjenama da se posljednjih godina taj raskorak znatno povećava.¹⁸

¹⁴ Usp. D. Lane, *The socialist industrial state*, G. Allen and Unwin, London 1976, str. 90; T. H. Rigby, Introduction: *Political legitimacy, Weber and communist mono-organizational states* u: T. H. Rigby and F. Feber (eds.), *Political legitimation in communist states*, Macmillan, London 1982, str. 40.

¹⁵ V. Statistički godišnjak Jugoslavije, Savremena administracija, Beograd 1986, str. 109.

¹⁶ Usp. J. Županov, *Aktualni društveni trenutak*, »Naše teme«, 12, 1981.

¹⁷ T. H. Rigby, *nav. dj.*, str. 36 (v. bilj. 14).

¹⁸ Usp. I. Bernik, *Možnosti samoupravne integracije jugoslovske družbe* u: *Integracijski in dezintegracijski dejavniki v jugoslovskej družbi* (zbornik), Sociološko društvo Slovenije, Ljubljana 1983.

Spomenutu konstataciju o niskoj »propusnosti« političkih institucija za stvarno uključivanje masa u procese političkog odlučivanja na globalnoj razini nije moguće poteženjivati, premda bi bilo pogrešno, kao što je već ukazano u prethodnom odjeljku, isključivo na osnovi njih zaključivati o društvenim funkcijama procesa političke participacije u socijalističkim društvima. Navedene tvrdnje naime sugeriraju paradoksalan zaključak, da je »institucionalni gigantizam« barem potencijalno društveno disfunkcionalan, jer rascjep između formalnih mogućnosti političke participacije i njenih stvarnih učinaka, prije ili kasnije, rađa masovno nezadovoljstvo i izražavanje zahtjeva za neinstiucionalnim sredstvima. Međutim, ako uračunamo konstatacije o latentnim funkcijama masovnih političkih organizacija (što općenito važe i za funkcije predstavničkih institucija), tada se navedeni zaključak ne iskazuje samo kao jednostran, nego dapače kao pogrešan. Njihova glavna — premda u pravilu prikrivena — funkcija jest premošćivanje a ne prevladavanje rascjepa između »vladajućih« i »onih kojima se vlada«. Taj cilj postižu one prvenstveno osiguranjem permanentne (institucionalizirane) komunikacije između nosilaca vlasti i podređene klase, te istodobno ideološkim prikrivanjem toga rascjepa. Zato je pogrešan zaključak da su društveni učinci obrađivanih političkih institucija skromni u usporedbi s njihovim gigantizmom, te su zbog toga te institucije društveno vrlo disfunkcionalne. Dakle, o političkoj participaciji (što je potiču i usmjeravaju spomenute institucije) nije moguće prosuđivati prema njihovim neposrednim i vidljivim učincima, nego treba u prvom redu računati na njenu ulogu u uspostavljanju konsenzusa između glavnih društvenih (klasnih) aktera, te s tim u vezi prilikom uspostavljanja legitimnosti odnosa vlasti. S tog aspekta nisu gigantske dimenzije političkih institucija nikako iznenađujuće.

S aspekta potrebe za očuvanjem visokog stupnja političke participacije treba razmotriti i političke kampanje. U kontekstu naše rasprave moguće ih je razumjeti kao rezervno sredstvo za političku mobilizaciju podređene klase, odnosno njezinih strateških dijelova. Njihova »rezervnost« naglašena je zato jer su kampanje osobito funkcionalne u situacijama kad se ustaljeni mehanizmi pokažu nedjelotvornim. Povezane su dakle prvenstveno s razdobljima političkih kriza i promjena. Te okolnosti objašnjavaju intenzivnost kampanja te nizak stupanj njihove institucionalne strukturiranosti. Pod intenzivnošću misli se prvenstveno na »organizatora« kampanja, a mnogo manje na samu participaciju, to jest njezinu određenost potrebama i interesima »organizatora«, a ne participanata. Ipak nije moguće previdjeti da nizak stupanj institucionalne strukturiranosti kampanja može otežati regulaciju participativnih ponašanja; nosiocima vlasti (vlast je u tim situacijama uglavnom izrazito personalizirana) na raspolaganju su tek ograničena i nepouzdana sredstva za ograničavanje i kontrolu nepredviđenih učinaka masovne političke participacije. S tog aspekta su učinci političkih kampanja izrazito proturječni, jer s jedne strane pokušavaju reducirati političku participaciju samo na manifestativno izražavanje podrške pojedinim političkim odlukama i ciljevima, a s druge strane pak (zbog ograničenih sredstava kontrole) dopuštaju veći stupanj spontanosti i nepredvidljivosti ponašanja participanata nego ostali (prije spomenuti) oblici. Zato su političke kampanje, kao što je već rečeno, djelotvorne prilikom osiguravanja legitimnosti političke vlasti samo u vremenski ograničenim »prijelaznim

razdobljima«. Razdobljima političke stabilnosti, naprotiv, više odgovaraju« institucionalno bitno elaboriraniji načini poticanja i reguliranja masovne participacije.

III

Dosadašnja analiza je pokazala da je primarna funkcija političke participacije (te s tim i institucije koje je iniciraju i usmjeravaju) u uspostavljanju trajne političke komunikacije između dominantne i podređene odnosno eksploatirane klase (odnosno njezinih frakcija). Pritom nije moguće zanemariti još dvije konstatacije koje preciziraju prethodnu: da je »organizator« te komunikacije dominantna klasa i da radništvu sudjelovanje u aktivnostima unutar partije ne donosi posebne beneficije (politička aktivnost dakako može donijeti korist pojedinom radniku, ali to s aspekta naše analize nije značajno). Samo po sebi postavlja se pitanje zašto su potrebe za međusobnom političkom komunikacijom tako nesrazmjerne. Drugim riječima, kakve »beneficije« donosi ta komunikacija dominantnoj klasi da je zainteresirana za njenu reprodukciju i čak za jačanje.

Naša analiza indicira da je poštovanje vitalnih radničkih interesa prilikom prihvatanja političkih odluka nužan uvjet za očuvanje suglasnosti između strateške društvene elite i radništva. Dok interesi drugih segmenata društvene populacije nisu nevažni ali nisu odlučujući, radnički interesi imaju posebnu političku težnu da bi se mogli eksplicitno artikulirati kao politički zahtjevi. Njihov utjecaj na strateške političke odluke rezultat je nevidljivoga ali permanentnog »pogađanja« između radništva i dominantne klase. Kad govorimo o pogađanju mislimo i na to da uloga dominantne klase nije ograničena samo na uvažavanje radničkih interesa, nego i na njihovo ovladavanje i »programiranje«. Potonje zahtijeva niz aktivnosti, među koje nužno prvenstveno spada »organiziranje« masovne političke participacije. Organizirano uključivanje radništva u političke procese, dakle, izvire u posljednjoj instanci iz potrebe nosilaca vlasti za uspostavljanjem i očuvanjem vlastite legitimnosti.

No, na temelju konstatacije o aktivnoj ali još ne i odlučujućoj ulozi dominantne klase u procesima političke participacije nije još moguće zaključiti da su ti procesi isključivo sredstvo kojim dominantna klasa prilagođava svojim potrebama političko ponašanje radništva (pa i ostalih segmenata podređene klase). Aktivnosti dominantne klase neprestano se susreću s različitim vrstama otpora, osim toga, u nijednom slučaju ne mogu u cijelosti reducirati nepredvidljivost, odnosno autonomnost ponašanja »masa«. Zato političku participaciju nije moguće koncipirati kao jednosmjernu komunikaciju, nego je treba razumjeti kao složenu interakciju između dominantne klase i radništva, kojemu prvom pripada takozvana »vodeća« uloga.

Bez pretjerivanja može se reći da se dominantna klasa susreće s otporom već u fazi »pridobivanja« radništva za političku participaciju. O tome govori postojanje kompleksnog i opoznog institucionalnog aparata koji na različite načine i na različitim nivoima potiče participaciju. Taj trud je uperen protiv pasivizacije radništva koja onemogućava uspostavljanje odnosno očuvanje međuklasne komunikacije. Osobito je uperen protiv mo-

gućnosti alternativnih oblika političkog organiziranja radništva (s obzirom na postojeće institucionalne okvire). Pa ipak, osiguranje masovne participacije, kao što pokazuje prethodni dio teksta, samo po sebi nije dovoljno. Političko ovladavanje radničkim interesima i zahtjevima moguće je samo uz što intenzivniju i trajniju političku (re)socijalizaciju radništva. S tog aspekta procesi političke participacije starno su procesi masovne političke socijalizacije. Međutim, (re)socijalizacija još ni izdaleka ne znači potpuno ovladavanje radničkim interesima i očekivanjima. Zato politička participacija ne može biti organizirana kao jednosmjerna komunikacija, nego je najdjelotvornija onda kada dopušta »ponutrivanje« čak onih težnji koje mogu barem potencijalno ugroziti reprodukciju odnosa vlasti. Taj aspekt političke participacije naziva V. Rus panoptikum, jer u tom slučaju participacija stvarno »omogućava potpunu transparentnost masa i potpunu kontrolu njihove aktivnosti od strane elite političke moći«¹⁹. Po njegovu mišljenju taj učinak političke participacije moguć je samo u situaciji kada je na ideološkoj ravni uspostavljen identitet između interesa elite moći i interesa masa, a stvarno se čuva centralizirana monopolna struktura vlasti, koja na nižim razinama dopušta direktnu demokraciju. »Transparentnost masa« je dakle nužni korelat netransparentnosti odnosa vlasti (odnosno šire klasnih odnosa).

Za dominantnu je klasu stvarna a ne isključivo formalna participacija »masa« u institucionaliziranim političkim procesima važna najčešće zbog dva razloga. S jedne strane, ona omogućuje posrednu kontrolu nad radničkim interesima i očekivanjima, a s druge strane osigurava, poticanjem masovne političke aktivnosti na nižim razinama institucionalne organiziranosti, uvid u te interese i očekivanja koji izmiču socijalizaciji. Potonje omogućava dominantnoj klasi određenu responzivnost prema potencijalnim delegatimizacijskim tendencijama.

Navedene konstatacije vrijede u cijelosti samo za one situacije kada dominantnoj klasi uspijeva prevladati sve otpore s kojima se susreće pri »organiziranju« procesa političke participacije. O takvoj situaciji moguće je govoriti kao o idealnom tipu, jer je međuklasna komunikacija što je impliciraju procesi političke participacije stvarno bitno kompliciranija i proturječnija. O njiznoj proturječnosti moguće je zaključivati već na osnovi razloga (spomenutih u prethodnom dijelu teksta) koji dominantnoj klasi nalažu odlučujuću ulogu u usmjeravanju procesa političke participacije. Težnja za što temeljitijim ovladavanjem radničkim interesima i očekivanjima (s kanaliziranjem svih radničkih aktivnosti u okvire postojećih političkih institucija) prije ili kasnije rada otpor, a time i »otuđenje« između dominantne klase i radništva. Institucionalno poticanje masovnih političkih aktivnosti na nižim razinama političkog sistema (što treba osigurati »transparentnost masa«) može voditi eskalaciji političkih zahtjeva i ambicija »masa«. Ono može dovesti i do toga da masovna politička aktivnost nadvlada, odnosno potkopa postojeće institucionalne aranžmane te time ugrozi i nevidljivost (transparentnost) odnosa vlasti. S tog aspekta su učinci masovne političke participacije uvijek proturječni, jer ne pridonose samo legitimizaciji vlasti, nego imaju i delegitimizacijske implikacije. Stabilnost po-

¹⁹ V. Rus, *O moći in nemoći*, »Nova revija«, 35—36, 1985, str. 411.

ložaja dominantne klase da regulacijom tih proturječnost minimalizira utjecaj tih učinaka koji bi bili u stanju ugroziti njenu legitimnost. Uspješno ovladavanje proturječnostima participacijskih procesa osigurava također očuvanje netransparentnosti odnosa dominacije. Skrivenost odnosa vlasti dakle nije stvar post festum ideološke »prevare« kojom dominantna klasa zavodi (i podmiruje) podređenu/eksploatiranu klasu, nego je »upisana« u samu komunikaciju među klasama. To pak znači da i dominantna klasa u principu doživljava svoj položaj i svoje ponašanje kao neklasno, odnosno da svoj odnos prema »masama« ne doživljava kao antagonistički. Na taj način se dominantna klasa konstituira kao »predstavnik proizvođača (svih radnih ljudi, državljana, građana itd.) i njihovih interesa«²⁰

Naša analiza se dakle razilazi sa onim raspravama koje vide u političkoj participaciji u socijalističkim društvima u najboljem slučaju samo sredstvo manipulacije radništvom i ostalim segmentima podređene klase. Isto tako se ne suglašava s raspravama prema kojima se visok stupanj instiucionalizacije političkog sistema i masovna participacija nužno isključuju. Prema tim mišljenjima trebala bi masovna participacija biti nužan izvor političke nestabilnosti, kao što misli Arzenšek.²¹ Zaključak što ga sugerira naša analiza je upravo suprotan, održavanje visokog stupnja političke participacije (osobito radništva) obično je važan izvor legitimnosti političke vlasti te time i političke stabilnosti. Pritom još jednom treba naglasiti da smo cijelo vrijeme govorili o takozvanoj organiziranoj političkoj participaciji, a ne o participaciji koja bi se temeljila na autonomnom masovnom političkom pokretu. Institucionalna rigidnost političkih sistema socijalističkih društava nesumnjivo isključuje takvu participaciju (i obrnuto), pa ipak to još ne znači, kao što pokazuju naši argumenti, da ti sistemi uključuju svaku participaciju.

U skladu s konstatacijom o »organiziranost« političke participacije usmjerili smo našu pozornost prije svega na njezino značenje za dominantnu klasu. Iz toga nije moguće zaključiti da radništvo ne može kroz participaciju realizirati nijedan od svojih interesa. Takav zaključak bi značio da politička participacija ima za radništvo isključivo ekspresivnu funkciju, to jest da mu omogućuje isključivo izražavanje podrške, odnosno otpora dominantnoj klasi. Pa ipak, radnička politička participacija nema uvijek isključivo ekspresivne dimenzije. To se iskazuje osobito u otporu, što se izražava osobito u presahnjivanju participacijskih aktivnosti, posebno čestih u kriznim vremenima; riječ je, dakle, o otporu koji ustvari znači zaoštavanje otpora organizacijskim nastojanjima dominantne klase. Takva situacija ne zahtijeva samo jačanje političke aktivnosti dominantne klase, nego i poštivanje implicitnih radničkih zahtjeva. Zato je od rezistencije do eksplicitne političke artikulacije radničkih interesa i zahtjeva samo korak. No, dakako, pri tome treba voditi računa da su mogućnosti za autonomnu artikulaciju i generalizaciju zahtjeva relativno male. Već smo spomenuli posebno važan ograničavajući čimbenik, a to je, s jedne strane, struktura sistema partici-

²⁰ Usp. M. Kerševan, *K vprašanju razrednosti socialističnih družbenih sistemov*, »Teorija in praksa«, 12. 1985, str. 1478.

²¹ Usp. V. Arzenšek, *Samoupravni socializam i masovno društvo*, »Gledišta«, 11-12, 1984, str. 14.

pacije s malom propusnošću za poticaje »odozdo«, a s druge strane nastojanje dominantne klase da vodi računa — ukoliko ih nije moguće neutralizirati drugim sredstvima — očekivanjima radništva prije nego se ona »politiziraju«. Uprkos tome sistem participacije omogućava radništvu barem neke elementarne oblike samoorganiziranja, bilo unutar institucionalnih okvira ili pak uporedo s njima. Ta činjenica može, kao što smo spomenuli, sama po sebi pomoći jačanju pozitivne moće radništva, osobito ako dođe do izražaja u »smetnjama« u međuklasnom sporazumijevanju. Tada ti oblici samoorganizacije mogu postati prvi korak k autonomnijoj organiziranosti radništva koji nužno kolidira s postojećim institucijama i time ugrožava reprodukciju odnosa dominacije. Međutim, taj korak treba svakako razmatrati samo kao mogućnost. Takvo razmatranje ne nalaže očita činjenica da o autonomizaciji i radikalizaciji radničkih interesa i očekivanja odlučuje kompleksan splet okolnosti (a ne samo »deregulacija« procesa participacije) nego i znatno prikrivenja činjenica da nedjelotvornost institucionalnog ovladavanja procesima participacije još ne znači kraj svekolike kontrole. Pritom prvenstveno mislimo na internaliziranu kontrolu koja je rezultat političke socijalizacije; ta vrsta kontrole iskazuje se u samoograničavanju radničkih očekivanja i zahtjeva. S tog aspekta izuzetno su zanimljive tvrdnje J. Staniszksa²² da su organizacijski oblici kao i sadržaj radničkih protesta u Poljskoj u vrijeme pokreta »Solidarnost« u velikoj mjeri urasli u okvire (implicitne) dominantne ideologije. Te konstatacije (koje se dakle odnose na »izuzetan« slučaj) govore o širokim mogućnostima dominantne klase da regulira proturječnosti na području političke participacije i na taj način osigura važan izvor vlastite legitimnosti.

Prevela sa slovenskog:

Branka Balkovac-Kereškenji

U skladu s konstatacijom o »organiziranosti« političke participacije u svijetu smo našu hipotezu prije svega na njeno značenje za dominantnu klasu. Iz toga nije moguće zaključiti da radništvo ne može biti politički aktivno i da se njegova uloga može ograničiti na ulogu da radništvo realizira interese od svojih interesa. Takva zaključak bi značio da politička participacija ima za temeljnu funkciju od općinske funkcije, jer da na omogućuje iskazivanje radničke podrške, odnosno otpora do organiziranosti klasa. Iz ovog političke participacije mora uvijek biti živo organizirano djelovanje. To se iskazuje osobito u otporu što se zove »otpor« u organiziranosti političke aktivnosti. Povećano djelovanje klasa osobito u organiziranosti političke aktivnosti, posebno djelovanje klasa u otporu koji nastaje zbog zadovoljavanja organiziranosti nastojanja dominantne klase. Takva situacija ne znači samo jačanje političke aktivnosti dominantne klase, nego i političku aktivnost radničkih klasa. Kao je od razmatranja da eksplicitne političke aktivnosti radničkih interesa i radništva samo funk. Na daljina, pri tome treba voditi računa da su mogućnosti za autonomnu političku organizaciju radništva relativno male. Već smo spomenuli posebno važan organizirajući čimbenik a to je i jedna strana struktura sistema parti-

²² J. Staniszksis, *Dinamika delavske zavesti*, »Časopis za kritiko znanosti«, 62—63., 1983.

Ivan Bernik

**THE AMOUNT AND THE FUNCTION OF MASS POLITICAL
PARTICIPATION IN SOCIALIST SYSTEMS**

Summary

Political participation is seen by the author as a potential factor of the legitimization of political power. There are three specific institutional areas of political participation. The first area is defined by the structure and the activity of the Communist Party and the mass political organizations linked to the Party. (Contrary to the ingrained ideological interpretations) the high degree of working class membership in Communist Parties does not only have the purpose to mask the class split within society but also to achieve a minimal consensus at least between the elite and the masses. The second area is defined by the institutions of political representation, while the third area is formed by political campaigns functioning as a reserve means of political mobilization when established institutional mechanisms appear to be insufficient.

The primary function of political participation is to establish political communication between the dominant and the subordinate class. Political control over workers' interests can be achieved only through their intense and permanent (re)socialization. Thus the establishment of an identity of the power elite's interests and the interests of the masses is being attempted on an ideological level, while the centralized and monopolistic structure of authority is in fact maintained.